

magyar nyelv egyik legnagyobb XX. századi mestere. A *Psyché* csak a koronát tette föl. S mégis, bármily csábító lenne a „csaló” tettenérése, a hibák kimazsolázása, az efféle szörszálhasogató műveletekről le kell mondanunk. A vállalkozáshoz ugyanis nem méltó a kicsinyes műtészeti megközelítés. Úgyis lehetne még sok másról beszélni. Például a múlt század elő következetlen helyesírásának utánzásáról, s az illúzió megteremtésének olyan külső eszközeiről, mint Káldi Judit *Psyché*-kézírásáról, Gyulai Liviusz rajzairól, valamint a kötetet tervező Sebestyén Lajos munkájáról.

Az olvasó a soha sem élt költőnő oeuvre-je mellett valódi múlt század eleji poéta műveivel is megismerkedhet. „Vájt fülű” körökben már régóta tudnak Weöres „nagy fölfedezettjéről”, Ungvárnémeti Tóth Lászlóról, akit az irodalomtörténet Kazinczy legbuzgóbb s nem tehetségtelen híveként tart számon. A kötet ízelítőt ad Ungvárnémeti epigrammáiból, ódáiból, himnuszaiából, s részletet közöl a költő *Nárcisz vagy a gyilkos önszeretet* című tragédiájából. Nem valószínű, hogy Weöres Ungvárnémeti iránti rajongása más belátásra bírja majd irodalmárainkat. A *Nárcisz*-tragédia is inkább csak témája, s nem művészi színvonala miatt érdekes. *Nárcisz*, az önmagába szerelmes szép ifjú története Ovidiustól (*Átváltozások*) Paul Valéryig (*Fragments de Narcisse, Cantate de Narcisse*) vissza-visszatérő témája a művészetnek. *Nárcisz* tulajdonképpen az önismeret szimbóluma. Az önismeretnek, az önvizsgálatnak, mely örömök és kínok forrása. *Nárcisz* nem tudja kihozni saját kép-mását a hullámok közül, a jelkép tehát egyszersmind a tökéletes önmegismerés lehetetlenségére is vonatkozik.

Weöres Sándor életművében központi szerepe van a játéknak. A költő szüntelenül játszik és lazít. Mégse trükk vagy bűvészműtatvány, amit csinál. Kísérletezés a költészet anyagával, s ebben kétségtelenül van valami az alkímisták szenvedélyéből és megszállottságából. Magasrendű költői játék ez — se több, se kevesebb. (*Magvető, 1972.*)

OLASZ SÁNDOR

Bányai János: A szó fegyelme

Bányai János könyvének messze több az értéke, mint témái azt fedezni tudnák. Bár már az is érdem — s még milyen! —, hogy költészetünk azon rétegéhez tudott nyúlni, amelyekkel alig tud valamit kezdeni a magyar kritika. A többlet ehhez képest mutatkozik, s úgy jellemezhető, mint a modern költészetről kialakított szemlélet. Bányainak nemcsak sejtelme, fogalma is van a modern versről. Bányai könyvét tehát nemcsak azért becsülhetjük, mert tanulmányai Füst Milánról, Weöresről, Pilinszkyról, Nemes Nagy Ágnesről, Rába Györgyről, Lator Lászlóról, Tandoriról, Marsall Lászlóról szólnak, mert nem is biztos, hogy ez a névsor egységes vonulata is a magyar lírának, legfőnnebb csak egységesen elhanyagolt vonulata, meg nem értett rétege. Azért becsülhetjük igazán Bányai könyvét, mert tanulmányai együtt is jelentenek valamit. Ezt a jelentést teszi ez a recenzió kritika tárgyává, s ezzel is becsülni akarja.

Mit jelentenek ezek az írások együttesen? Amit a cím mond: a szó fegyelmét. Bányai szerint a modern magyar versben a nyelv centrális szerephez jut. Ha egyszer valóság és nyelv közt distancia keletkezett, a szónak fegyelmezettsége következik, mint általános stílusjelleg. Más kérdés, hogy ami ilyen konceptuális jelentőségű Bányai könyvében, a modern lírának csak egyik aspektusa. De nem vitatható, hogy lényeges vetülete.

Ha elég volna a nyelv — a hagyomány szerint a líra anyaga szempontjából megítélnünk a modern verset, akkor valóban azt kellene kérdeznünk, miként változik a nyelv funkciója a versben a tradícióhoz képest. A nyelv a tradícióban természetes közeg, annyira természetes, hogy szinte föl se tűnik, s ha föltűnik, éppen

azért, mert az általános nyelvhasználathoz képest más a költői. A hagyományos versben a nyelvi állapot evidenciaszerű. A modern versnek a nyelv: problémája. Ezt bizonyítja, illusztrálja Bányai esszékötete. Füst Milán versével legelőbb: „Az utcán tegnap hallottam egy szót — írja Füst Milán. — Azt én mindenesetre belevszem. A szó tetszett nekem, talán nem is annyira a hangzása, mint a színe... A gyönyörű szó ez volt, »rigó«, s megszületett a vers. Így kezdődött:

Épp egy rigó füttyült a téli fán...

A rigó, tudom, sosem füttyül télen, már azért sem, mert vándormadár. De ezzel bizony nem törődtem én, sőt, még jól is esett ily nagyot hazudni. Mi az a téli fa? Ma sem tudom. Nagyon tetszett nekem akkor az a szó, mert a sor végén énekel.” — Így Füst Milán, s vele egyetértve Bányai János.

Nyelv és valóság közt támadt distancia, s ez a különbözőség nem költői önkény következménye. Ez a distancia a valóságban élet és tudat közt keletkezett. Ez, amit intellektualitásnak nevezhetünk, amennyiben a költő tudata és életvalósága közt nincsen közvetlen kapcsolat. A közvetettség — intellektualitás, az intellektualitás pedig a költő, a lírai hős helyzetére vall. Ahogyan ez a hős a létezésben egzisztál.

Hagyományosan a rigó a téli fán nem füttyülhet, a téli fán nincs keresnivalója, mert ilyen élmény nincsen. Bányai Tandoriról szólva említi a magyar líra filozófiai-antropológiai vonulatát. (Honi relációban a terminust e sorok írója használta először — Valóság, 1967.) Ebben a vonulatban esik meg gyakorta, hogy az élmény nem élményi funkcióban szerepel. Füst Milán is hallott rigót füttyülni, ha nem is téli fán; a füttyülő rigó ily viszonylatban való fölemlegetése azt teszi, hogy most nem a füttyülő rigó, hanem más az élménye. E más élményt kifejezendő, mintegy anyagként használja föl a füttyülő rigó motívumot. A rigó a hagyományos költészetben ott és akkor füttyül, ahol és amikor füttyülhet; Füst Milán versében meg akkor, amikor a költő akarja. A modern költő e szabadsága azonban ugyancsak határolt. Füst Milán élménye az emberi létezés alapjaival kapcsolatos, s ezért füttyül az ő rigója a téli fán. Az élmény itt anyagként szerepel, mint a hagyományos versben a nyelv szokott. A vers jelentését megkeresni nem elég e tényt megállapítani, mert Füst Milán versének nem az abszurdum a jelentése, s még csak nem is a lét abszurditása. Képzeltbeli, kreatív tájra látunk, ahol magányosan bolyong egy lélek, talán a költő, de akár én, aki a verset éppen olvasom, s ezen a tájon nemcsak az van, ami tényleges, a lehetséges is valóságos. Tágabb világ ez és tagoltabb, azaz teljesebb, mint a versen kívüli. A költő szabadsága, teremtett szféra.

Többször is említi Bányai a modern vers paradox természetét. De nem veszi észre, hogy ez a paradox jelleg volna az a közös nevező, amelyet fölött a modern vers jegyei — a számlálók — összeadhatók. A lírai gondolkodásmód paradoxális természete ez a közös nevező. A filozófiai-antropológiai, a mítoszi jelleg, az intellektuális jegyek, a tárgyiasság, s amit Bányai grammatizált nyelvnek tart, az át-hangszerelt szöveg, a tárgyiasságban különösen föltűnő dramatikus jelleg közös nevezője a paradox logikával analóg lírai gondolkodásmód, mely arra is rávilágít, miért tartalmazza a modern vers, mint Bányai észrevételezi, a költészet lényegéről, természetéről, lehetőségeiről és sorsáról való szenvedélyes és határozott kérdezést is. A modern vers jelleméhez tartozik a gnoszeológiai mozzanat, a modern költő rákérdez önmaga létére, s a költői létet problematikusnak ítéli. (Csak kiegészítésképpen említem föl, hogy egy Gulyás Pál-vers, az Új vanitatum vanitas kapcsán jutottam magam is ilyen felismerésre. Kölcsey Vanitatum vanitasa axiologikusan kezeli a tárgyat, míg ugyanazt Gulyás gnoszeologikusan. Az azonos tárgyú két vers éppen ebben különbözik.)

Bányai könyvének jelentése a szó fegyelmét emeli ki a modern versről szólva, mintha a modern költészet a magára hagyott nyelvben találna meg kitüntető jegyét. Mintha elég volna a modern költőnek a nyelvet kimentenie abból a káoszából, amely a modernség alapja és háttere. Mindez azonban csak következmény. Mert mindenekelőtt a költőről van szó, aki látva látja, hogy minden Egész eltörött (Ady), aki a világhiányt érzi (József Attila), aki tisztába jött vele, hogy az individuum át-

változására van szükség (Weöres), aki Hamletként reagál az egyetemesség világkép-formájának tüntén (Tandori). Különben azonban ez a költészet is élményi alapon áll, mint a hagyományos. De a modern vers élményi megragadottsága az, ami a tradíció evidenciája volt. Most az lett élmény, ami előbb evidencia, axióma volt, az egyetemes világkép pillérzete. Problemátizálódtak az evidenciák. Élményekké változtak az axiómák. A halál, a véges és végtelen kollíziója, a létezés nyugvó körei, ezek a modern líra élményei. Káoszról kél föl a poézis, ahogyan Anadyomené a tenger hullámaiból. A vers most mintha maga a kozmosz volna. A lírai hős nem bizonyosság. A határozatlan körvonalazottságú én-érzés — tágabban a kaotikus élet-érzés — a versben, a vers által változik át renddél, kozmosszá. Nem a személytelen-ség, hanem az új személyesség a modern költészet produktuma. Az átváltozás képessége, az én mássá alakításának technikái, a proteusi jelleg nem a személytelen-ségre vall, hanem a személyiség új értelmű felfogására. Ebben a jellegben ered a modern vers dramatikus struktúrája. Hogy ennek a versnek rejtett antagonistája és protagonistája, paradox személyiségstruktúrája van. (Sajnos, Bányai elemzése Weöres szonettjét illetően nem helytálló.) Az úgynevezett én-élmények, a mindennapi benyomások, az individuumra szabott átélhetőségek a versnek immár nem tárgyai, annak csak anyaga lehetnek. Mint a hagyományos lírában a nyelv. A modern vers a hagyományoshoz viszonyítva ezért látszik kétszeres formának (a formált forma!), polivalensnek is, mivel az az anyaga, ami a réginek tárgya, témája. Most az élmények a kérdéssé lett evidenciákkal kerülnek kapcsolatba. Itt van a modern líra kitüntetően intellektuális-gondolati természetének a magyarázata. Minden kettőzött, minden közvetettségében mutatkozik. A szerelmi élmény nem az itt és most relációja, hanem a mindent átható erőnek konkrét megnyilvánulásaképpen mutatkozik. A szerelmi élmény akárkié lehet, mert csak kifejezési anyaga a versnek, amelynek voltaképpen tárgya a mindenség szerelme, a mindent átható vonzalom. Tamás Attila remek észrevétele, hogy a gondolati, intellektuális vers és a mítoszi forma közt összefüggés van. A mítoszi struktúra filozofikus tartalmak hordozására képes. A modern vers vonzalma a mítoszi struktúrához intellektuális, gondolati nehézkedésével indokolható. S ha ennek a modern versnek az anyaga az élmény, az élet mindennapisága, akkor a nyelv, mely hajdan éppen ugyanezt a funkciót elégítette ki, szabad energiához jut. A modern vers és a nyelv kapcsolata csakis ebben a viszonylatban szemlélhető termékenyen. Rögvest szembeűnik a legfontosabb. A nyelv időbeliségével szemben a modern költészet térbeli. E verstípus ideje a pillanat, s e pillanat kinagyítása a tér. (Bányai Tandori versének e sajátosságát érzékeli, de konstruált magyarázattal él.) A hagyományos vers struktúrája lineáris, időbeli. A modern vers struktúrája térszerű. Ezért minősűlt dramatikusnak is. A megállított idő, a dráma helyét teremtő költői alakító erő föltűnővé teszi a nyelvet is. Az időbeli nyelv a tér természetét hordja immár. Roppant erő hat a nyelvre most, amely ebben az erőtérben levetni kényszerűl minden történelmileg szerzett készségét. Visszaáll az eredeti állapot. A nyelv teremtő erői mozdulnak, hogy kifejezzék az új viszonyt; az élményi tárgyszerűségben az evidenciák megrendűltsége akar szóhoz jutni. Ha egyszer a vers anyaga a mindennapi élmény, akkor ez az anyag csak úgy izzik föl, kerül az alakíthatóság állapotába, ha nagyobb erő, a megrendűlt evidencia hat rá. S a nyelv annak formája, ami csak anyag, a mindennapi élményé. Ennek fölizása olvasztja a nyelvi struktúrákat is. Erről van szó, ha Bányai a grammatizált nyelvről beszél. A forma még egyszer formát ölt, a nyelv, amely kész, új alakot vesz. A szó új állapota: a szó fegyelme valójában a szó teljes szabadsága, amennyiben új rend szabatik rá.

Bányai sok új jegyét ismeri a modern versnek. Ez az ő iskolázottsága. Ez iskolázottságot próbálja ki a modern magyar versen. Fordítva is lehet. E versből kiolvasni az új versgondolkodást. Amaz kicsit doktriner, emez némiképp földhöz ragadt módszer. A kettő közt lesz a megoldás, úgy vélem. De a megoldás nem szűnteti meg annak történelmi tényértékét, hogy Bányai egyike az elsőeknek, akik a magyar kritikát a modern versgondolkodásra szoktatták. (*Fórum*, 1972.)

BATA IMRE